

ULUG‘BEK HAMDAMNING “SABO VA SAMANDAR” ROMANIDA FASL
XRONOTOPI BADIY YAXLITLIK ASOSI

Maqsuda Jammatova Sharipovna

Urganch davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

E-mail: jammatovamaqsuda1976@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Ulug‘bek Hamdamning “Sabo va Samandar” romanidagi badiiy xronotopning o‘ziga xos xususiyati haqida so‘z yuritiladi. Ayniqsa, fasl xronotopi syujet va kompozitsion yaxlitlikni ta‘minlash asosi ekanligi tadqiq qilinadi.*

***Kalit so‘z:** syujet, badiiy xronotop, xarakter, obraz, kompozitsiya, maktub, roman.*

Yangi o‘zbek romanchiligini bir-biridan shakliy-uslubiy, janriy-kompozitsion yaxlitlik jihatidan boyishiga xizmat qilib kelayotgan yozuvchi Ulug‘bek Hamdamning “Sabo va Samandar” romanida syujet qismlarini, asar voqeligini, qahramon ruhiyatini yanada teranroq ochish maqsadida turli xil tasviriy vositalardan unumli foydalanganligini ko‘rishimiz mumkin. Unda jamiyatda urchib borayotgan fikrsizlik va ma‘naviy-ruhiy qashshoqlik bilan mehr-shafqatning nechog‘li kamayib borayotganligini turli xil kasb egalari timsolida ochiqlashga harakat qilingan. Masalan, romanda lirik kechinma (she‘riy qaytariq)lar alohida syujet jilvalanishga yorqinlik baxsh etsa, uning o‘ziga xosligini ta‘minlashga qaratilgan – fasllar xronotopi ham shunday o‘rin egallaydi. Bahor, kuz va qish xronotopidan shu qadar unumli foydalanadiki, yozuvchi bu o‘rinda qahramonning ruhiy-falsafiy olamini qayta idrok etishga keng yo‘l ochadi. Jumladan, kuz va qish xronotopi qahramonning intellektual olamini qayta kashf etishga imkon beradi.

Badiiy xronotopning shakl va usullari haqida so‘z borganda, avvalo, M.Baxtinning roman nazariyasiga oid tadqiqotlari ko‘z o‘ngimizga keladi. Rus munaqqidi bu haqda tahlilni antik yunon adabiyoti negizida ochib berishga harakat qiladi. M.Baxtin bu tipni **energetik tip** deydi. Ya‘ni “uning mohiyatida energiyani aristotelcha tushunish yotadi. Insonning tom ma‘nodagi mavjudligi va mohiyati vaziyat emas, balki harakat, harakatdagi kuch (“energiya”)dir. Ushbu “energiya” qaror va ifoda jarayonlarida xarakterning kelib chiqishidir. Bunday harakatlar davomida insonning so‘zi va boshqa ifoda yo‘sinlari faqat zohiriy (begona, “uchinchi” uchun) ko‘rinish sifatida emas, balki xarakterning qandaydir botiniy mazmuniga ko‘ra goh botiniy ko‘rinishlar bilan, goh ularsiz namoyon bo‘ladi. Xarakter o‘zining zohiriyliigi, ifodaviyligi, komilligi va eshitilish darajasi bilan bir qatorda bo‘lishiga qaramay, to‘lg‘in harakat, tugal mavjudlikka erisha olmaydi. Harakat tugal bo‘lsa, mavjudlik ham shunchalik to‘liq bo‘ladi”[Baxtin M. 1: 112-113.]. Haqiqatdan ham, U.Hamdamning “Sabo va Samandar” romanida Sabo va

Samandarning xarakteri fasllar kabi turlanib, tuslanib, o‘zgarib, ulg‘ayib, yangilanib va kuchli drammatizmga yo‘g‘rilib boradi. Bu xronotop – kuz va qish oraliq‘ida boshqacha shaklda namoyon bo‘ladi. Odatiy muloqotlar, xayoliy-hissiy uchrashuvlar har ikki qalb egasini jiddiy sinovdan o‘tkazadi. Ayniqsa, Saboning kasb tanlashi, bir katta shaharda yashab Samandar bilan diydor ko‘rishga olmasligi, uchrashishning benasibligi, xayoliy ziddiyatlar: tush va o‘ng aro kechayotgan umrning bebaqoligi ikkala qahramonga juda qimmatga tushadi. Ayni shu damda fasllarning almashinuvi bir-biriga ulkan muhabbat qo‘ygan ikkala oshiqning qalbiga katta anglash tuyg‘usini bandi qiladi:

“Samandar to‘xtash yeridan mashinasini uchirib chiqdi, kayfiyati yo‘q edi. Odatda shunday: dunyo ko‘ziga qorong‘i kelganda mashinani jadal haydaydi. Go‘yo alamini temirdan olib biladigandek hadeb gazni bosaveradi. Bir-ikki qizil chiroqdayam to‘xtamadi: atrofdagi mashinalarni baqirtirgancha orasidan g‘izillab o‘tib ketdi. Ammo navbatdagi qizil chiroqda chorrahadan o‘tolmay qoldi: old qatorlar band edi, noiloj tormozni bosdi. Ochiq oynadan qo‘shni mashina radiosining baland ovozi kirib, Samandarning g‘ashiga tegdi. Bu ham unga o‘chakishib radio qulog‘ini buradi. Buradi-yu qotdi: to‘lqinlarda Saboning ovozi yangrardi. Samandar orqadagi mashinalar signalidan cho‘chib hushini to‘pladi va rulni asta burib chetga o‘tib to‘xtadi. Radio murvatini aylantirib ovozini balandlatgancha Saboning har bir so‘ziga, eshitilmas-eshitilmas olayotgan olayotgan nafasiga jon qulog‘i bilan talpindi...”[Hamdamov U. 2: 282-283.]

Mana shu lavhada rus munaqqidi M.Baxtin tavsiya va tahlil qilgan – **energetik tip** qahramon taqdirini bir-biriga yanada yaqinlashtiradi. Savol tug‘iladi: Samandar ko‘pincha Sabo bilan qayerda va qanday holatda suhbat qiladi. Javob esa ikki xil yo‘sinda yangraydi. Birinchisi, tushda, ya‘ni inson tush ko‘rarkan, o‘zganing xayollari bilan kelajagini qurmoqchi bo‘lgan shaxs ruhiyatini sinovdan o‘tkazadi. Ikkinchisi, yo‘lda. Samandar ko‘pincha yo‘lda Sabo xayollariga g‘arq bo‘ladi. Mana shu jihat Ulug‘bek Hamdamning uslubiga xos moduslarni yangilashga olib kelgan deyishimiz mumkin. Yuqoridagi lavhada Samandarning xayolini bandi qilgan eng muhim jihat: radio va yo‘l vositasi. Axir, radiodan taralayotgan sohir ovoz sohibi Sabo emasmi? Uni bir muddat yo‘lda to‘xtatib, uginaning xayoli bilan bandi qilib, ichki iztiroblariga malhami-dori bo‘lgan ovozning egasi Sabo ekanligi, qahramonning botiniy iztiroblarini bir lahza bo‘lsa-da, aritmoq payida bo‘ladi. Mana shu jihat Sabo va Samandarning oralaridagi pok va insoniy-xayoliy muhabbatning yanada mustahkamlanishiga imkon beradi.

Romanga so‘z boshi yozgan munaqqid Qozoqboy Yo‘ldoshev quyidagi mulohazalarni ilgari suradi: “Asarda Saboning tuyg‘ulari, tushunchalari, sezimlari g‘oyat nozik va go‘zal ekani ishonarli ko‘rsatilgan. Uning har bir xatti-harakatida

o‘zini kimlargadir baxshida qilib yashaydigan, o‘zidan kechish va o‘zini qurbon qilishga kuch topadigan o‘zbek qizi tabiati yaqqol namoyon bo‘ladi. Uning o‘zi ixtiyorsiz ravishda domiga tushgan ilohiy muhabbat tuyg‘usiga loyiq pokiza shaxs ekani otasining xorlanishini istamasligida, chegarasiz imkoniyatlaridan ustamonlik bilan foydalanishga urinmasligida, beadam og‘riqlarga chidab bo‘lsa ham ixtiyorini olib qo‘ygan yuksak tuyg‘udan o‘z xohishi bilan voz kecha bilishida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, o‘zi bilan o‘zi kurashaverib yuragi tamom bo‘lgan Saboning donor yurakda Samandarga bo‘lgan tuyg‘ular saqlanib qolmasligidan xavotirlanib, uni olishni istamasligi kabi o‘rinlar qiz tabiatiga xos ezgu qirralarni aks ettirgani bilan diqqatga loyiqdir”[Yo‘ldoshev Q: 3:9.]. Darhaqiqat, munaqqidning mulohazalari juda o‘rinlidir. Ayniqsa, Saboning yuragini almashtirmasdan, Samandarga bo‘lgan muhabbati bilan birga qolishi va u dunyoga ham birga ketishini xohlab umr kechirishida ramziy ma’no mujassam. Negaki, Sabo har qanday vaziyatda ham, tashqi olam qonunlariga ichki, botiniy-ruhiy olamining istaklari bilan javob berib yashashda davom etadi. Ruh har qanday vaziyatda uning botiniy istaklarini bajo keltirishdan sira tinim bilmaydi. Ayni paytda, Samandarga bo‘lgan dilizhorini radio yoki she‘r mutolaasi, xat-maktub shaklida yetkazib turishni o‘ziga go‘zal yumush deb biladi:

“Inson o‘zi yoqtirgan, yaxshi ko‘rgan va sevgan kishilarini doimo sog‘inib yashaydi, - derdi Saboning xushxon ovozi. – Lekin hayotimiz aksariyat shunday kechadiki, yuragimizda shu sog‘inichni olib yuraveramiz-yuraveramiz. Garchi o‘sha qalbimizdan joy olgan yaqin insonimizni ko‘rgimiz kelib qiynalsak ham ko‘pincha uni ko‘rmaymiz, ko‘rolmaymiz. Keraksiz va ba‘zan o‘zimiz g‘anim bo‘lib qoladigan g‘ururni, hech qachon tugamaydigan kundalik tashvishni va yana ko‘p-ko‘p vajni ro‘kach qilamiz-da, umrimizni suvga oqizib ketaveramiz. Xo‘sh, aslida qanday bo‘lishi lozim? Qaysi yo‘l odamlarni, ularning ko‘ngillarini xushnud etadi? Albatta, diydorlashuv, ko‘rishuv, suhbatlashuv. Janob payg‘ambarimiz Muhammad alayhissalom ham yaxshi ko‘rgan kishilaringizga o‘z muhabbatingizni vaqti-vaqti bilan bildirib turing, deb o‘git bergan ekanlar”[O‘sha roman: 3: 283].

Romandagi mana shu lavha Saboning har qanday vaziyatda ham **“Inson o‘zi yoqtirgan, yaxshi ko‘rgan va sevgan kishilarini doimo sog‘inib yashaydi”** – jumlasini bilan Samandarning yurak-yuragini timdalayotgan ISHQ og‘riqlariga malham bo‘ladi. Bunday vaziyatda Samandar o‘zida qandaydir kuch topadi. Hali Saboning undan ko‘ngil uzib ketmaganligidan xavotir olgan lahzalarini xotirjamlik tuyg‘usi kelib egallaydi. Bu tuyg‘u Samandarning yanada kuchliroq bo‘lishga, hayotga muhabbat bilan qarashiga kuch topadi. Imkon va ishtiyoqni hosil qiladi. Fasl xronotopi romanda juda katta mavqye bajaradi. Unda Saboning o‘y-xayollari bilan yonib umr kechirayotgan Samandar odamlarni teranroq kashf etadi. Shunday

bo‘lsa-ad, o‘zidagi ilohiy bir muhabbat bilan qorishib ketgan Saboning xayollarini bir dam bo‘lsin tark etishni hyech qachon xohlamaydi. Yozuvchi fasl xronotopiga alohida mantiqiy urg‘u berarkan, jamiyatning o‘shish-o‘zgarishlari naqadar turlanib borayotganidan xavotir olayotgan qahramonlar toifasini ikki guruhga ajratib tashlaydi: birinchi toifa, ko‘ngil kishilari, ikkinchi qatlam esa zamonning taraqqiyoti bilan birga baqamti yuradigan toifadir. Mana shu yerda ikki guruhning tanlovi yuzaga chiqadi. Bular muhabbatga turli tomondan (manfaat va istak, chin va yolg‘on, haqiqat va adolat) nuqtayi nazaridan baho berishga shoshiladilar. Demak, Ulug‘bek Hamdam romanning syujet qismlarida aniq bir mantiqni – muhabbat mavzusi bilan belgilab olishga erishgan. Faslning o‘zgarishi qahramon badiiy dunyosining ham o‘shish-o‘zgarishini taqozo etmoqda.

Umuman, U.Hamdamning “Sabo va Samandar” romani badiiy xronotop shakllarining turli xil varinatlarini sinovdan o‘tkazishga imkon beradi. Xususan, fasl xronotopi qahramon badiiy olamini yanada o‘quvchiga yaqinlatirishga xizmat qiladi. Eng asosiysi, xarakter va vaziyat taqozosi bilan ro‘y berayotgan har qanday voqyelik o‘quvchini mudhish ishq ko‘rguliklaridan befarq qoldirmaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Baxtin M.M. Romanda zamon va xronotop shakllari. –T.: “Akademnashr”. 2015. –B.112-113.
2. Hamdamov U. Sabo va Samandar. –T.: “Yangi asr avlodi”. 2022. –B.282-283.
3. Yo‘ldoshev Q. Visolsiz ayriliq tongi. “Sabo va Samandar” romaniga yozilgan so‘z boshi. –T: Yangi asr avlodi. 2022. -B.9.
4. O‘sha asar, -B.28